

УДК 338.24.021.8

JEL Classification: A 110, Q 200

Печенюк А.В.,
*канд. екон. наук, доцент, директор навчально-наукового
Інституту підвищення кваліфікації та перепідготовки,
Подільський державний аграрно-технічний університет*
Печенюк А.П.,
*канд. екон. наук, докторант,
Подільський державний аграрно-технічний університет*

ЕКОЛОГІЧНА МОДЕРНІЗАЦІЯ ЕКОНОМІКИ ЯК НЕОБХІДНА УМОВА СТАЛОГО РОЗВИТКУ СУСПІЛЬСТВА

Pecheniuk A.V.,
*can. sc. (econ), assoc. prof., director of the Institute of
advanced training and professional development,
State Agrarian and Engineering University in Podilya*
Pecheniuk A.P.,
*can. sc. (econ), doctoral candidate
State Agrarian and Engineering University in Podilya*

ECOLOGICAL MODERNIZATION OF ECONOMY AS A NECESSARY CONDITION FOR SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF SOCIETY

Постановка проблеми. Останніми десятиріччями людство особливу увагу приділяє пошуку шляхів досягнення стійкого розвитку, узгодження якості життя з можливостями навколишнього середовища.

Неналежне розуміння природи, ігнорування потреб раціонального природокористування, пріоритет економічних інтересів перед екологічними призвели до виникнення реальної загрози існуванню людства. Розвиток людської цивілізації супроводжується локальними та глобальними екологічними кризами антропогенного походження.

Зусилля, які докладаються сьогодні з метою забезпечення прогресу людства, задоволення людських потреб і реалізації людських устремлінь, очевидно, є нереальними у довгостроковій перспективі, оскільки базуються на надмірній експлуатації ресурсів довкілля.

Динаміка глобальних процесів свідчить, що перед Україною гостро стоїть проблема пошуку адекватних відповідей на нові виклики на основі екологічної модернізації економіки, пов'язаної з переходом від експортно-сировинної до інноваційної моделі розвитку. Така модернізація повинна стати загальнонаціональною стратегією, вона має передбачати удосконалення економічних, політичних і соціальних механізмів суспільного розвитку, засвоєння передових для певного історичного періоду індустріальних та інформаційних технологій, економічних форм, супутніх їм соціальних і політичних інститутів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Оцінці негативних наслідків антропогенного впливу присвячені дослідження В. Доскіч [3], передумови природоохоронної стагнації в Україні висвітлено у працях К. Демченко [2], необхідність розвитку екологічно чистих технологій та переходу до нової філософії виробництва обґрунтовуються І. Гусевою [1], складність та неоднозначність процесу екологізації виробництва досліджувалися В. Семиноженком, П. Канилом, В. Остапчуком, О. Ровенським [9], історичні аспекти екологічної трансформації розкрито в працях К. Маці [5], сучасні тенденції екологізації виробництва проаналізовано В. Ісправніковим [4], необхідність досягнення відповідності вітчизняного виробництва світовим екологічним стандартам обґрунтовано М. Мащенко [6], принципи побудови та реалізації ефективної національної програми екологізації виробництва узагальнено О. Шкарупою [11]. Ці та інші дослідження свідчать про усвідомлення вітчизняними дослідниками проблем екологізації виробництва в Україні, необхідність пошуку оптимальних шляхів екологічної модернізації виробництва в державі.

Постановка завдання. Метою дослідження стали дослідження передумов екологізації виробництва в Україні та обґрунтування механізму реалізації ефективної екологічної модернізації.

Виклад основного матеріалу дослідження. Згідно даних Всесвітньої організації охорони здоров'я, екологічні проблеми є однією з найголовніших причин високого рівня смертності у світі. Зокрема, майже чверть населення планети помирає саме через погані екологічні умови: екологічні ризики провокують понад сотню найнебезпечніших хвороб, і щороку саме вони вбивають 12,6 млн. людей, а це – 23% усіх смертей, які трапляються у світі [3].

Дослідження, проведені під егідою ООН, показали, що за останнє сторіччя в 60 країнах світу кількість психічних захворювань зросла у 6 разів, зафіксовані випадки алкоголізму почастишали у 40 разів, захворювання на олігофренію – у 29 разів [5, с. 94].

Вражаючими є наслідки неналежної природоохоронної діяльності в Україні. Експерти стверджують, що з роками стан речей лише погіршується. Наша країна посідає друге місце в Європі за темпами поширення онкологічних захворювань, які призводять до щорічної смерті понад 90 тисяч осіб, з яких 35% – люди працездатного віку. Причому за останнє десятиріччя кількість хворих зросла на 25%, в той час, коли загальна чисельність населення зменшилася на кілька мільйонів [3].

Основними передумовами природоохоронної стагнації в Україні є домінування суто бізнесових інтересів над соціальними та екологічними, високий рівень ресурсоемності виробництва. Дослідження показують, що показник енергоемності в країні в середньому складає 0,45 тонн у.п. на 1000 доларів США валового внутрішнього продукту, для Німеччини цей показник складає 0,1, для Польщі – 0,2, Російської Федерації – 0,44 [2, с. 134].

Можна стверджувати, що епоха некерованого саморозвитку людства та системи «людина – природа» добігає кінця: або людство розпочне жити в параметрах існуючої біосфери, збереже її, або загине разом з нею [9, с. 241].

Хоча в світі останнім часом зростає увага до екологічних властивостей товарів і послуг, зростає попит на екологічно чисті технології та продукцію, потрібен глобальний перехід від моделі споживання «тут і зараз» до моделі більш стійкого співіснування та розвитку [1].

На жаль, в умовах України для ефективної екологічної модернізації виробництва характерним залишається ряд серйозних перешкод:

- віддаленість екологічних проблем від основних задач виробничого менеджменту;
- вузький спектр поглядів на процес впровадження природоохоронного обладнання та технологій;
- ігнорування фактів позитивного впливу об'єктів виробництва на довкілля;
- пасивний підхід до формування екологічного іміджу об'єктів виробництва;
- невідповідність програм навчання спеціалістів в галузі екологічного менеджменту.

Вітчизняна екологічна політика та екологічні програми у переважній більшості випадків зводяться до формальних заяв на кшталт «усіляко сприяти впровадженню екологічно безпечного обладнання» тощо. Для розвинутих країн такий підхід є неприйнятним: природоохоронні цілі, які задекларовані фірмами, корпораціями, є чіткими, конкретними, зрозумілими, актуальними для громадян, в успішності їх реалізації зацікавлені відповідні групи стейкхолдерів.

Переважна більшість дослідників-екологів переконана в необхідності істотних змін у всіх сферах суспільного розвитку відповідно до сучасних екологічних вимог і норм. Головна мета такої трансформації – уникнення прямої залежності екологічної деградації від економічного зростання, а головними складовими такої модернізації суспільного розвитку мають стати попередження (комплекс превентивних заходів) та інновації [5, с. 94].

У розвинених країнах світу відбуваються процеси переосмислення та реконструкції виробництва, які передбачають зміну усіх структур бізнесу і втілює нові форми його екологізації, спостерігається тенденція до мінімізації обсягів використовуваних ресурсів шляхом трансформації матеріальних, фінансових та інформаційних потоків. При цьому зростає еколого-економічна ефективність процесів виробництва, розподілу, обміну та споживання природно-ресурсного потенціалу [1].

Останніми роками зазнала змін концепція ведення «зеленого» бізнесу загалом. Зокрема, в економічно розвинених країнах світу спостерігається тенденція зміщення акцентів екодіяльності від боротьби з негативними наслідками до впровадження екологічно чистих технологій, що свідчить про підвищення соціально-екологічної відповідальності бізнесу. У країнах «Великої сімки» майже чверть ВВП складає частка екологічно орієнтованого підприємництва. У США щорічний обсяг ринку екобізнесу становить до 40 млрд. дол. США, у Японії – до 30, Німеччині – 20, Франції – 10 млрд дол. [7, с. 173].

Практична реалізація одного з головних завдань сучасності, – екологізації виробництва, є досить складною, адже вона передбачає принципову трансформацію світового розвитку, зміну стратегії використання та розподілу ресурсів, глибокі перетворення в економіці та міждержавних відносинах [9, с. 326].

Теорія екологічної модернізації зародилася як розділ екосоціології (інвайроментальної соціології) у 70-ті роки ХХ ст. Основоположником теорії вважають активіста німецького екологічного

руху Йозефа Хубера, який чимало зусиль приклав для публічного обґрунтування необхідності пошуку оптимального шляху розвитку індустріального суспільства з урахуванням екологічних викликів і ризиків.

У 80-ті роки ХХ ст. теорія екологічної модернізації розвивалася через зусилля екосоціологів – Мартіна Джоніка (Німеччина) та Еннмарі Мол (Нідерланди). Прихильники концепції були переконані у можливості вирішення екологічних проблем через «суперіндустріалізацію», під якою розуміли розвиток і впровадження новітніх, більш досконалих технологій виробництва. Саме в Німеччині та Нідерландах вперше державна екологічна політика була побудована на основі концепції екологічної модернізації [5, с. 94].

Активізація процесів екологізації економіки останніми десятиріччями стала причиною формування нових фундаментальних тенденцій:

1. Перетворення екології на предмет дискусій та обговорень глобального масштабу.
2. Якісна трансформація технологічної бази економіки: екологічні технології стають головною ланкою науково-технічного прогресу.
3. Нові критерії соціально-економічного розвитку: від валових показників до характеристик якості довкілля.
4. Радикальна перебудова інституційної системи економіки з урахуванням вирішального значення екологічних ризиків і викликів.
5. Політичні та соціально-економічні наслідки екологічної модернізації [4, с. 55–56].

Як свідчать закордонний досвід і практика ведення бізнесу в Україні, ефективна екомодернізація можлива за умови високого рівня мотивації екологічно орієнтованої інноваційної діяльності підприємств різних галузей економіки і суспільства в цілому [7, с. 172].

У 1996 р. Міжнародна організація зі стандартизації опублікувала групу стандартів ISO 14000, призначену для надання інструкцій компаніям (підприємствам) з питань відповідальності за довкілля. Зокрема, стандарт ISO 14001 встановлює певні критерії для екологічної системи управління, які мають допомогти компанії в розробці власної ефективної екологічної політики, тобто передбачає стратегічний підхід у вирішенні проблем екології та пошуку інноваційних рішень для захисту природного середовища. Стандартизація ISO 14001 є добровільною, як і інші стандарти групи ISO.

В українське законодавство інтегровано стандарт ISO 14001:2015: 21 грудня 2015 р. був прийнятий стандарт ДСТУ ISO 14001:2015 «Системи екологічного управління. Вимоги та настанови щодо застосовування», який вступив в дію з 01 липня 2016 р. [6, с. 50].

Хоча сертифікація ISO 14001:2015 є добровільною, проте українське законодавство передбачає для деяких об'єктів обов'язкове її проведення, а саме у випадках:

- продукція вважається шкідливою для природного середовища, зокрема речовини, що можуть руйнувати озоновий шар;
- технології можуть бути екологічно шкідливими під час їх застосування в дослідних та лабораторних центрах;
- транскордонне перевезення відходів;
- торгівля деякими представниками флори та фауни, що знаходяться під загрозою зникнення та тими, що знаходяться під захистом Конвенції про міжнародну торгівлю видами дикої фауни і флори [10].

На найближчу перспективу стосовно екологічної модернізації (розвитку екологічно-безпечних технологій) в Україні найбільш пріоритетними мають стати сфери охорони водних ресурсів (до 60% загальних інвестицій), атмосфери (приблизно 16%), охорони надр і раціонального використання земель та збереження заповідного фонду (10–12%) [8, с. 56].

Фірми самі можуть бути прихильниками та ініціаторами переведення бізнесу у «зелені рамки» у межах власних можливостей та компетенцій, проте завдання екологічної модернізації неможливо вирішити силами окремого підприємства (групи підприємств), – потребує розробки та реалізації ефективна національна програма екологізації з використанням усіх можливих важелів державного впливу. При цьому головним завданням держави має стати не директивне регулювання, а створення відповідного бізнесового середовища, яке б сприяло впровадженню екологічних інновацій у виробництво [11, с. 240].

Не зважаючи на необхідність залучення значних обсягів ресурсів, ефективна екологічна модернізація в перспективі дозволяє підприємству отримати ряд конкурентних переваг: покращення іміджу та підвищення довіри з боку споживачів і акціонерів; зростання інвестиційної привабливості; покращення умов праці співробітників і підвищення мотивації до впровадження інновацій; більш раціональне використання ресурсів і зменшення витрат на виробництво, реалізацію продукції (послуг), переробку та утилізацію відходів; зниження рівня екологічних ризиків; мінімізація обсягів екологічних штрафів тощо [7, с. 174].

Одними з основних факторів, які сприяють екологічній модернізації економіки, є державне регулювання, діяльність громадських організацій (і їх спонукання до сертифікації виробників за міжнародними екологічними стандартами) та ініціатива власників бізнесу (інвесторів).

Безумовно, державне регулювання є найбільш дієвим важелем інституційно-політичного сценарію екологічної модернізації. Регламентація обмежень на забруднення довкілля та екологічно шкідливі технології примушують підприємства будувати очисні споруди, удосконалювати технологічні процеси тощо.

Громадські організації та сертифікація є важливими чинниками культурно-дискурсивного сценарію та сценарію зовнішнього впливу на екологічну модернізацію. Слід зазначити, що роль недержавних природоохоронних організацій в Україні з кожним роком зростає.

Роль власників (інвесторів), як фактор впливу на екологічну модернізацію, реалізується через економічний, зовнішнього впливу та культурно-дискурсивний сценарії. Власник (інвестор), прагнучи отримати економічні вигоди, проводить технічне переозброєння виробництва, яке передбачає, як правило, автоматичну екологічну модернізацію. Практика свідчить, що активніше процеси екологізації виробництва відбуваються на підприємствах, власники (інвестори), яких працюють на міжнародному ринку. У таких випадках світові природоохоронні стандарти мають, як правило, вирішальний вплив, і екологічна модернізація відбувається за сценарієм зовнішнього впливу. Через впровадження сучасного менеджменту, нової корпоративної етики, соціальної та екологічної культури, реалізується культурно-дискурсивний сценарій. Досвід міжнародної бізнесової діяльності свідчить, що крупні міжнародні компанії, як правило, вимагають від своїх потенційних постачальників проходження сертифікації не лише виробничої, але і усього ланцюгу постачання, і не купують продукцію у тих, хто не пройшов екологічну сертифікацію.

Таким чином, економічний механізм екологічної модернізації разом з адміністративними методами має передбачати комплекс різноманітних стимулюючих заходів екологізації виробництва.

Кризові явища в українській економіці, на жаль, призвели до того, що для переважної більшості органів державної та місцевої влади екологічний фактор не є пріоритетним, – вони прагнуть досягти у першу чергу лише економічних і соціальних цілей (збільшення обсягів бюджетного наповнення, зниження рівня безробіття тощо).

На практиці екологічна модернізація виробництва передбачає:

- розробку та впровадження технологій екологічно безпечного та чистого виробництва;
- впровадження та інтеграцію систем екологічного менеджменту та менеджменту якості (охорони праці та безпеки життєдіяльності, соціальної відповідальності тощо);
- екологічний аудит відповідності систем менеджменту вимогам міжнародних природоохоронних стандартів з наступним проведенням сертифікації;
- усвідомлене формування позитивного соціального та екологічного іміджу.

Україна ще має пройти складний шлях екологічної модернізації, яка передбачає істотну трансформацію сформованого десятиріччями соціального укладу, здійснити перехід на нову модель розвитку, створити ефективну диверсифіковану економіку.

Висновки з проведеного дослідження. Екологічна модернізація українського бізнесу передбачає активізацію інвестицій у високотехнологічні галузі. Окрім того, необхідне формування нової ідеології управління природоохоронною діяльністю в Україні, яка би дозволила: побудувати гнучку та ефективну систему втручання держави в механізми формування екологічної політики на різних рівнях управління; підвищити конкурентоспроможність вітчизняних виробників на світових і регіональних ринках; суттєво збільшити частку фірм, основною діяльністю яких є екологічне підприємництво і екобізнес; істотно покращити умови для залучення екоінвестицій; досягти високого рівня екологічної свідомості громадян.

Ефективно побудована екологічна модернізація виробництва в Україні дозволить гармонізувати комплекс взаємовідносин у соціально-екологічній системі держави, забезпечить стійкий, збалансований розвиток, що сприятиме мінімізації глобальних екологічних викликів, розвитку збалансованої екосистеми «людина – бізнес – природа», при якій кожне управлінське рішення прийматиметься з урахуванням інтересів прийдешніх поколінь.

Література

1. Гусева И. Экологический реинжиниринг бизнес-процессов в системе достижения устойчивого развития. URL: <http://oaji.net/articles/2015/1928-1431087853.pdf> (дата звернення: 12.09.2018).
2. Демченко К.В. Сутність та необхідність екологічної модернізації виробництва в Україні. *Економічний аналіз*. 2018. Том 28. № 2. С. 133–144.
3. Доскіч В. Вбивча природа: як забруднення навколишнього середовища впливає на здоров'я. URL: <https://www.unian.ua/ecology/1304769-vbivcha-priroda-yak-zabrudnennya-navkolishnogo-seredovischa-vplivae-na-zdorovya.html> (дата звернення: 15.10.2018).

4. Исправников В. О. Экологическая модернизация экономики и развитие предпринимательства. *Вестник СиБАДИ*. 2011. Вып. 4(22). С. 54–57. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/ekologicheskaya-modernizatsiya-ekonomiki-i-razvitie-predprinimatelstva> (дата звернення: 10.10.2018).
5. Маца К. А., Карпенко Н. Н. Экологическая модернизация: сущность, основные направления. *Вісник економічної науки України*. 2015. № 1. С. 93–97.
6. Мащенко М. А. Роль підприємства в екологічній модернізації національної економічної системи. *Вісник економіки транспорту і промисловості*. 2018. № 63. С. 46–53.
7. Печенюк А. В. Перспективи розвитку екологічного підприємництва в Україні. *Інноваційна економіка*. 2013. № 3. С. 172–175.
8. Печенюк А. В. Тенденції розвитку ринку екологічних інновацій. *Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка*. Економічні науки. 2013. Вип. 8. С. 55–57.
9. Семиноженко В. П., Канило П. М., Остапчук В. М., Ровенський О. І. Енергія. Екологія. Майбутнє. Харків: Прапор, 2003. 464 с.
10. Системи екологічного менеджменту ISO 14001. URL: <https://www.mcl.kiev.ua/ukr/cistemi-ekologichnogo-menedzhmentu-iso-14001/> (дата звернення: 24.09.2018).
11. Шкарупа О. В. Екологічна модернізація соціально-економічного розвитку регіону у світлі суспільних трансформацій: теоретико-методологічні засадию *Маркетинг і менеджмент інновацій*. 2015. № 3. С. 235–249.

References

1. Guseva, I. (2014), "Ecological reengineering of business processes in the system of achieving sustainable development", available at: <http://oaji.net/articles/2015/1928-1431087853.pdf> (access date September 12, 2018).
2. Demchenko, K.V. (2018), "The essence and necessity of ecological modernization of production in Ukraine", *Ekonomichnyj analiz*, no. 2, pp. 133–144.
3. Doskich, V. (2016), "Murdering nature: How environmental pollution affects health", available at: <https://www.unian.ua/ecology/1304769-vbivcha-priroda-yak-zabrudnennya-navkolishnogo-seredovischa-vplivae-na-zdorovya.html> (access date October 15, 2018).
4. Ispravnikov, V.O. (2011), "Environmental modernization of the economy and the development of entrepreneurship", available at: <https://cyberleninka.ru/article/n/ekologicheskaya-modernizatsiya-ekonomiki-i-razvitie-predprinimatelstva> (access date October 10, 2018).
5. Matsa, K.A. and Karpenko, N.N. (2015), "Environmental modernization: essence, main directions", *Visnyk ekonomichnoyi nauky Ukrainy*, no. 1, pp. 93–97.
6. Mashhenko, M.A. (2018), "The role of the company in the environmental modernization of the national economic system", *Visnyk ekonomiky, transportu i promyslovosti*, no. 63, pp. 46–53.
7. Pecheniuk, A.V. (2013), "Prospects for the development of environmental business in Ukraine", *Innovacijna ekonomika*, no. 3, pp. 172–175.
8. Pecheniuk, A.V. (2013), "Trends in the development of the market for environmental innovations", *Visnyk Kamyanecz-Podilskogo nacionalnogo universytetu imeni Ivana Ogiyenka. Ekonomichni nauky*, no. 8, pp. 55–57.
9. Semynozhenko, V.P., Kanylo, P.M., Ostapchuk, V.M., Rovenskyj, O.I. (2003), *Enerhiia. Ekolohiia. Maibutnie* [Energy. Ecology. Future], Prapor, Kharkiv, Ukraine, 464 p.
10. "Ecological Management Systems ISO 14001", available at: <https://www.mcl.kiev.ua/ukr/cistemi-ekologichnogo-menedzhmentu-iso-14001/> (access date September 24, 2018).
11. Shkarupa, O.V. (2015), "Ecological modernization of socio-economic development of the region in the light of social transformations: theoretical and methodological principles", *Marketing i menedzhment innovatsii*, no 3, pp. 235–249.

Стаття надійшла до редакції 24.10.2018 р.

Рецензент: д.е.н., доцент, завідувач кафедри фінансів, банківської справи та страхування Подільського ДАТУ В.К. Рудик